visat.

primavera 2026

Les Transformacions, de Francesc Alegre

Martí Duran i Gemma Pellissa

L'any 2025 vam publicar, dins de la col·lecció «Textes littéraires du Moyen Âge» i de la sèrie de Textos Ovidians, de l'editorial francesa Garnier, la traducció catalana medieval de les *Metamorfosis* d'Ovidi, obra de Francesc Alegre, apareguda a Barcelona el 1494 amb el títol de *Transformacions*. La referència a aquesta publicació es pot veure a: https://classiques-garnier.com/transformacions-volume-i-a-medieval-catalan-translation-of-ovid-s-metamorphoses-en.html.[1] La traducció d'Alegre, pel volum i qualitat, es pot considerar una obra major de la literatura catalana medieval.

L'autor

La figura de Francesc Alegre (cap al 1450 – entre 1508 i 1511) encara és força desconeguda, per la qual cosa es fa necessari presentar-lo breument a partir de la documentació que han estudiat Jaume Torró (1994) i Pere Bescós (2011). Fill d'un mercader ric de Barcelona també anomenat Francesc Alegre i de Beatriu de Llobera, va néixer a Barcelona i hi va viure fins a dotze anys, quan la família es va traslladar a Palerm. Hi va estudiar llatí amb l'humanista Giacomo Mirabella, que treballava per al príncep Carles de Viana i, més tard, per a Ferran II d'Aragó. L'any 1472 Alegre va traduir al català els *Commentarii tres de primo bello punico*, de Leonardo Bruni, probablement com a exercici escolar.

Durant la guerra civil catalana (1462-1472), el pare d'Alegre va donar suport inicialment a la causa reial, però després es va alinear amb l'oligarquia barcelonina oposada a Joan II, i la germana de l'escriptor, Violant, es va casar amb Antoni de Vilatorta el 1472. Probablement, la traducció de Bruni (editada recentment per Pere Bescós)[2] fou un regal de noces per al cunyat. Alegre va tornar a Barcelona cap al 1467-1471 i, entre 1472 i 1486, va escriure cinc novel·les sentimentals breus que reflecteixen una visió desenganyada de l'amor: *Raonament fingit entre Francesc Alegre i Esperança*,

Requesta d'amor, *Somni de Francesc Alegre*, *Sermó d'amor* (dedicat a Joan II) i *Faula de Neptuno i Diana*. Aquestes obres es conserven en el manuscrit antològic *Jardinet d'orats* (copiat el 1486 per Narcís Gual), que recull principalment textos de ficció sentimental catalana del segle xv, incloent-hi intercanvis epistolars entre Alegre, Romeu Llull i Pere Torroella sobre el concepte d'honor i obres religioses.

Alegre es va casar amb Isabel de Santcliment i va tenir tres fills (un fill que va morir jove i dues filles). Després de la guerra, la família va prosperar: esdevingué ciutadà honrat, membre del Consell de Barcelona (des del 1481) i cònsol català a Palerm (1482-1489). Va tornar a Barcelona als anys 1490, on va participar en assumptes legals i va escriure obres religioses com la *Vida de sant Josafat* (impresa el 1494, perduda), la *Vida de Nostra Dona* (perduda) i la *Passió de Jesucrist* (dedicada a Mateu de Santcliment, editada recentment).[3]

El corpus complet d'Alegre ens permet de descriure'l com un autor erudit que combina traducció, comentari, ficció sentimental i devoció religiosa en el context de la Barcelona del final del segle xv. Poc valorat fins fa ben poc (només es coneixien parcialment les seves obres sentimentals i la *Faula de Neptuno i Diana* no se li atribuïa clarament), actualment se li reconeixen mèrits importants: una prosa culta capaç d'emular autors clàssics com Boccaccio; creacions originals comparables a l'ambició de les proses de Corella; un comentari de les *Metamorfosis* (les «Al·legories e morals exposicions») basat en el coneixement i la consulta de fonts enciclopèdiques de procedència diversa, en el qual Alegre defensa l'ambició de la tasca del comentarista i s'autorepresenta en termes d'igualtat en un diàleg amb autoritats com Boccaccio i una voluntat estilística que té com a resultat, en la traducció de les *Metamorfosis*, la fidelitat a la font (Ovidi) sense adaptacions importants, a diferència de Corella.

La traducció d'Alegre de les *Metamorfosis*: les *Transformacions*

Francesc Alegre és l'autor de l'única traducció catalana medieval que es conserva de les *Metamorfosis* d'Ovidi, titulada *Transformacions*, que inclou un comentari separat (les *Al·legories e morals expositions*), en forma de diàleg inspirat principalment en les *Genealogiae*

deorum gentilium de Boccaccio. Aquest comentari serà publicat en un segon volum en curs d'elaboració, també a l'editorial Garnier.

Les *Transformacions* de Francesc Alegre es van imprimir a Barcelona el 24 d'abril de 1494 a la impremta de Pere Miquel, amb un tiratge excepcional de 1.000 exemplars. Alegre hi va invertir diners de la seva butxaca, cosa que el converteix en un dels primers autors que van contribuir a pagar la impressió de la seva obra, que inclou un índex del contingut per ordre d'aparició i un d'ordenat alfabèticament per conceptes, una dedicatòria a Joana d'Aragó (filla il·legítima de Ferran II, una dama culta amb interessos literaris), dos pròlegs, un diàleg fictici amb vint autoritats per oferir una interpretació dels mites traduïts i un epíleg.

Se'n conserven dinou incunables, repartits entre Amèrica i Europa, i registrats a la base BITECA (Manid 1776). Dos exemplars (el de la Casa del Libro a San Juan de Puerto Rico i el de la Biblioteca de Reserva de la UB) tenen marques de censura de la Inquisició.

El text està disposat a dues columnes, amb quaranta-una línies per pàgina en lletra gòtica, i preveu inicials historiades (algunes d'absents). Durant la impressió s'hi van introduir petites variants, especialment al llibre I: l'augment de mida de la primera caplletra va anar acompanyat de la correcció d'errors, canvis gràfics, abreviatures i espais en blanc. Alegre va participar en les primeres fases del procés, tal com indica el contracte del 7 de març de 1494, en què es compromet a corregir l'original i pagar-ne la correcció.[4]

Alegre tradueix fidelment el text llatí d'Ovidi en prosa catalana, evitant les distorsions i les glosses excessives que caracteritzen altres versions vernacles medievals, com l'*Ovide moralisé* francès o l'*Ovidio Metamorphoseos Vulgare* de Giovanni Bonsignori, i separa clarament la traducció del comentari al·legòric, com sol passar en els manuscrits i les edicions primerenques llatins.

Un *codex recentior* com a text base de la traducció

Les comparacions amb les edicions actuals d'Ovidi, com la de Tarrant de 2004,[5] evidencien que el manuscrit que va fer servir Alegre no pertanyia clarament a cap de les dues branques principals de la tradició manuscrita de les *Metamorfosis* (la família representada per *MNU* o la de *P*). Les lectures d'Alegre coincideixen sovint amb el grup *M* (Marcianus Florentinus 225), *N* (Neapolitanus IV.F.3) i *U* (Vaticanus

Urbinas lat. 341), però també amb lliçons variants del grup *P* (Vaticanus Pal. lat. 1669), cosa que suggereix que devia traduir a partir d'un còdex *recentior* contaminat, és a dir, un manuscrit tardà (o diversos) que combina lectures de diferents branques. Tampoc no coincideix amb el manuscrit de Tortosa (Dertusensis MS. 134), tot i la proximitat geogràfica.

Moncunill ja va assenyalar que la resposta a les coincidències textuals entre versions vernacles de les *Metamorfosis* d'Ovidi s'havia de buscar en els *codices recentiores* (manuscrits tardans), que no han estat col·lacionats exhaustivament en les edicions crítiques modernes del poema.[6] Analitzant concretament el mite de Narcís i Eco (llibre III), Moncunill va observar que diverses traduccions vernacles compartien lectures comunes malgrat pertànyer a tradicions literàries diferents: l'*Ovide moralisé* francès, l'*Expositio* i les *Allegorie* de Giovanni del Virgilio en llatí medieval, la versió italiana de Giovanni Bonsignori (*Ovidio Metamorphoseos Vulgare*), les *Transformacions* de Francesc Alegre i fins i tot les *Genealogiae deorum gentilium* de Boccaccio.

I, efectivament, comparant fragments de l'*Ovide moralisé*, la traducció italiana d'Arrigo Simintendi de Prato (anterior a 1333), les obres de Giovanni del Virgilio, la de Bonsignori i la d'Alegre, podem deduir que les lectures comunes s'expliquen principalment per la tradició llatina tardana del poema, amb dues observacions importants: 1) hi ha una relació de dependència clara entre Giovanni del Virgilio i Bonsignori, i entre Bonsignori i Alegre, i alhora tots dos comparteixen lectures amb l'*Ovide moralisé* i la traducció italiana d'Arrigo Simitendi, que procedeixen de la tradició llatina tardana; 2) Simintendi tradueix Ovidi de manera fidel i sistemàticament elimina les glosses, de manera que, quan hi ha diferències significatives entre Simintendi i el text ovidià estàndard, aquestes variants probablement circulaven àmpliament en manuscrits llatins tardans (segles xii-xv).

Les fonts italianes i catalanes d'Alegre

Una característica important de les *Transformacions* de Francesc Alegre és l'ús moderat i sovint implícit de fonts complementàries, tant en la traducció com en el comentari. Així, a més del text d'Ovidi (base, com és lògic, de la traducció) i de Boccaccio (per a les

Al·legories e morals exposicions), Alegre fa servir altres fonts, entre les quals destaca Bonsignori. Giovanni Bonsignori és l'autor d'una traducció italiana de les *Metamorfosis*, intitulada *Ovidio Metamorphoseos Vulgare* (*c.* 1375-1377) que havia circulat de forma manuscrita, a vegades juntament amb fragments d'altres obres, com el text de Simintendi. La traducció de Bonsignori fou impresa a Venècia el 1497, tres anys més tard de l'aparició de les *Transformacions*, amb cinquanta-dos gravats que constitueixen un dels primers intents (recordem també el de Colard Mansion, de 1484) de representar els mites d'Ovidi. A partir del final del llibre I, Bonsignori substitueix la traducció del text llatí per l'adaptació a l'italià de Giovanni del Virgilio, un toscà erudit del segle xiv.

Tot i que Alegre no cita explícitament Bonsignori, actualment es considera fora de dubte que l'autor català devia consultar un manuscrit de Bonsignori. Així, encara que Alegre rebutja públicament les influències vernacles als paratextos, Bonsignori exerceix una influència discreta en la seva traducció i comentari. Així, Alegre s'assegura que els referents culturals siguin més accessibles per als lectors de l'època. De fet, Martí de Riquer[7] ja suggerí que Alegre s'havia servit de Bonsignori com a recurs secundari, i Alcina[8] ho va demostrar amb dos exemples del llibre I que mostraven paral·lelismes literals gairebé idèntics. Actualment, Pellissa Prades[9] ha confirmat que Alegre consulta Bonsignori de forma sistemàtica en tots els llibres, tant per a la traducció com per al comentari, i identifica nombrosos paral·lelismes en l'edició anotada.

Una coincidència entre Alegre i Bonsignori és que tots dos vulgaritzen referències clàssiques (així, a I, v. 10-11, Tità i Febus es converteixen en «sol» i «lluna») per fer el text més entenedor, per bé que Alegre no es limita a seguir Bonsignori: en aquest cas, per exemple, manté fidelitat al llatí en detalls com «novells corns» (de «nova»), absent a Bonsignori. Un altre exemple, el del mite de Deucalió i Pirra (I, v. 330-333) mostra com Alegre adopta una lectura divergent del llatí que ja apareix a Bonsignori: el color verd (en lloc de porpra) de les conquilles que cobreixen les espatlles de Tritó, i la introducció breu del personatge com «el seu trompetista» per aclarir-ne la identitat als lectors.

Vegem un exemple de l'ús de Giovanni del Virgilio/Bonsignori i de la combinació de totes dues fonts: en el comentari al llibre X de les

Metamorfosis, dins de les *Al·legories e morals expositions*, el mite de Ganimedes barreja elements de fonts diverses:

Leonci: Diversos pensaments haveu tenguts, Eusebi e Fulgenci, y ab poch treball serían acordats si pensàveu Tàntalo ésser estat affectat y sotmés a Júpiter de Cret; e, per a guanyar la gràcia de aquell que conexia inclinat a tota malvestat, haver-li fet present del gentil Ganimedes. E pogué ésser que Tàntalo portàs la àguila per honor de aquell qui, primer dexats los manolls que de diverses herbes solían los antichs aportar per ensenya, batallant portà una àguila negra al cap d'una gran asta. Perquè aquell aucell real li aparech quant volgué combatre ab los Titanos per desliurar Saturno. La qual insígnia, o per haver prosperats als qui la aportaven o per ésser tan antiga, és fins avuy restada en lo Imperi romà. E axí com tota cosa se nomena de la fi, per bé que Tàntalo furtàs a Ganimedes, pus lo furtà per Júpiter y ab bandera sua, no impròpiament és dit per los poetes ésser furtat per ell (fol. 215r-215v).

La referència a l'herba és absent a Giovanni del Virgilio però present en Giovanni Bonsignori. En canvi, l'al·lusió a l'Imperi romà sembla que prové directament de les *Allegoriae* de Giovanni del Virgilio. Així, el comentari català combina informació que Giovanni del Virgilio vinculava originalment al rapte d'Asterie, després aplicada a Ganimedes per Bonsignori, juntament amb l'explicació de Boccaccio sobre la història de Ganimedes i la seva tradició anterior. Aquesta barreja suggereix que Alegre probablement va accedir a lectures de les *Allegorie* de Giovanni del Virgilio a través de notes marginals en un manuscrit que transmetia el text de Bonsignori o que tenia, a més de l'obra de Bonsignori, un exemplar de les *Allegoriae*, del qual també beu.

Un exemple similar reforça aquesta idea: en el comentari al mite de Píram i Tisbe (llibre IV, a les *Al·legories e morals exposicions*), tant Bonsignori com Alegre comencen narrant el mite amb un comentari sobre el seu sentit històric (relacionat amb Semíramis), cosa que indica una dependència clara entre ells. Després, tots tres (Giovanni del Virgilio, Bonsignori i Alegre) desenvolupen el significat moral del mite. Alegre incorpora lliçons tant de Giovanni del Virgilio com de Bonsignori, de manera que es confirma que Alegre combina tradicions anteriors de forma selectiva i eclèctica per enriquir el seu propi comentari. El comentari d'Alegre no és, doncs, una mera còpia,

sinó una síntesi intel·ligent de fonts llatines i vernacles, amb Bonsignori com a pont freqüent cap a Giovanni del Virgilio i Boccaccio.

D'altra banda, tot i que Alegre beu força de la tradició italiana, també enriqueix la traducció amb materials de la tradició literària catalana. Pellissa Prades [10] ha demostrat la influència de Joan Roís de Corella, especialment d'obres com les *Lamentacions* i el *Parlament en casa de Berenguer Mercader* (1456-1458), amb exemples clars de dependència en la traducció d'Alegre. Aquesta influència ha estat difícil d'avaluar, perquè Alegre utilitza aquestes fonts de manera discreta i perquè tant ell com Corella comparteixen una font comuna principal: les *Genealogiae deorum gentilium* de Boccaccio (font clau del comentari d'Alegre i potser també consultada en la traducció del poema). A més, tots dos podrien haver conegut les *Metamorfosis* a través de manuscrits tardans amb comentaris i glosses similars.

En un altre text mitològic de Joan Roís de Corella, el *Parlament*, es narra la història d'Orfeu i Eurídice (llibre X de les *Metamorfosis*). Tant Corella com Bonsignori i Alegre afegeixen detalls absents o retardats a Ovidi: tots tres esmenten el verí mortal de la serp que mata Eurídice («mortal verí» en Corella, «negre verí» en Alegre), mentre que Ovidi només ho fa als versos 23-24. A més, per al vers llatí «pulsisque ad carmina neruis» (X, 16), Corella tradueix «començà trempant moure los fils de la acordada arpa», i Alegre ho fa com «començant ab sos dits moure les cordes de la arpa». Tots dos continuen esmentant la veu d'Orfeu que canta, mostrant que Corella ofereix a Alegre un model estilístic per traduir els versos llatins en prosa d'art catalana.

Una altra font vernacla rellevant són els *Trionfi* de Petrarca, especialment el *Trionfo d'Amore.* Torró [11] va argumentar que Alegre coneixia una còpia comentada d'aquesta obra, que hauria utilitzat en les seves creacions originals com el *Somni*, el *Sermó d'amor* i la *Faula de Neptuno i Diana*, i Bescós Prat (2019) hi ha aprofundit.

En l'epíleg de les *Transformacions*, Alegre reconeix que anteriorment Francesc Galceran de Pinós havia traduït al català uns quants llibres de la versió italiana de Bonsignori. Alegre critica aquesta traducció perquè barreja la narració ovidiana amb al·legories fantàstiques i no

té en compte la bellesa poètica de l'estil d'Ovidi («la multitud de odoríferes flors»). Aquesta traducció parcial s'ha perdut i, per tant, no en podem estudiar la influència en Alegre, tot i que el manuscrit de Bonsignori que ell utilitza conté els quinze llibres. Afirma:

Bé és ver que, en temps passat, un Johan de Virgili, natural de Toscana, escriví en prosa latina bé digne de aquell temps la substància de les *Transformacions* del poete Ovidi. No he volgut dir la flor perquè, com compendran los discrets legidors, és tal traductió composta de espines, dexant la multitut de odoríferes flors ab què lo nostre poeta orna lo seu scriure, ajustant lo dit toscà ab les faules de Ovidi, trocejades, moltes al·legories segons sa fantasia. De aquest latí gros fon tret lo que és en toscà y del toscà, no sol lo castellà, mes uns quants libres en català traduïts del toscà en temps passat per lo noble don Francesch de Pinós. (fol. 168r[242r])

L'estil de la traducció

Francesc Alegre tradueix les *Metamorfosis* d'Ovidi del vers llatí a la prosa catalana sense trair-ne l'essència poètica. A l'epíleg explica amb precisió la seva metodologia: és gairebé impossible seguir el metre llatí en prosa vulgar sense alterar-lo, atès que la prosa perd ritme i perfecció quan es tradueix paraula per paraula; els millors traductors només segueixen el sentit global de les frases, perquè cada llengua té el seu estil propi i una transposició literal ofèn les orelles cultes (fol. 168v). Per això Alegre no tradueix *ad verbum*, sinó que prioritza el sentit i l'estil: adopta tècniques més lliures i accessibles,[12] valent-se discretament de fonts complementàries (com la de Bonsignori esmentada).

Aquesta llibertat li permet un estil culte i elaborat («prosa d'art»), compartit amb Joan Roís de Corella: ús abundant de gerundis i participis, amplificació retòrica (perífrasis verbals, acumulació d'adjectius, adverbis), hipèrbaton (verb al final de frase). Aquest registre elevat destaca especialment en els discursos directes, que Alegre reelabora i embelleix per aconseguir més persuasió i refinament. Per exemple, en l'episodi de Júpiter i Io (llibre I), Ovidi fa dir al déu simplement «pone metus; numquam tibi causa doloris haec erit», mentre que Alegre desenvolupa un discurs llarg i sofisticat en què Júpiter confessa la culpa, demana compassió i jura per l'Estígia que no tornarà a acostar-se a Io. Alegre sovint converteix discursos

directes en indirectes i viceversa (com també fa Bonsignori, però no sempre en els mateixos llocs), i afegeix transicions en prosa per suavitzar el pas entre episodis o frases. Aquest estil elevat contrasta amb el registre generalment col·loquial de Bonsignori.

Com a autor sentimental, podria haver amplificat episodis amorosos (com en Píram i Tisbe, influït per Corella), però només ho fa ocasionalment i no de manera sistemàtica. En canvi, simplifica o omet molts símils ovidians (per exemple, en el mite de Salmacis i Hermafrodit, redueix la comparació poètica a «per vergonya, la cara de fedrí començà esse vermella»), evita redundàncies retòriques i resumeix llistes extenses de personatges o llocs geogràfics (com els herois de la caça del senglar de Calidó al llibre VIII, reduïda a una menció breu de quaranta-quatre cavallers més Atalanta).

Alegre vulgaritza referències clàssiques per fer-les accessibles, afegeix detalls breus de fonts secundàries per aclarir, i introdueix ocasionalment notes morals senzilles que defineixen el caràcter dels personatges, tot i que a vegades simplifiquen o fan esbiaixar la intenció original d'Ovidi (com en els gegants o Licàon, on Júpiter apareix més just i menys impulsat per la ira).

Les *Transformacions* de Francesc Alegre representen una peça clau de la literatura catalana tardomedieval. Gràcies al seu tiratge extraordinari, van difondre la mitologia ovidiana a casa nostra i se'n troben exemplars en biblioteques dels segles xvi i xvii. A més, l'obra destaca per la qualitat lingüística i estilística, escrita en una prosa culta i refinada típica de la segona meitat del segle xv, que constitueix un dels cims de la prosa catalana medieval tardana. Alegre actua com a pont entre la tradició medieval i l'humanisme renaixentista: depura filològicament el text respecte a versions anteriors (sobretot italianes), defensa una concepció moderna de la traducció que respecta l'estil poètic original i critica les adaptacions massa lliures o moralitzants. Això el connecta amb el corrent humanístic italià i el situa entre els autors més avançats del seu temps. L'obra no només enriqueix el cànon literari català amb el repertori mític clàssic —que influirà autors posteriors—, sinó que també exemplifica la maduresa de la llengua literària catalana i el pas cap a una mentalitat més humanística al final del segle xv.

Notes

[1] Aquesta edició és un dels resultats del projecte de recerca «Les *Metamorfosis* d'Ovidi transformades per la impremta» (MedOvid PID2023-153036NA-I00), amb el suport del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats, l'Agència estatal d'Investigació i la Unió Europea.

[2] Bescós, Pere (ed.). *Francesc Alegre. Obres menors*. Santa Barbara: Publications of *eHumanista*, 2019. https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/default/files/sitefiles/publications/n .

[3] Álvarez, Daniel (ed.). «La *Passió de Jesucrist* de Francesc Alegre (introducció i edició)». *Analecta sacra tarraconensia: Revista de Ciències Historicoeclesiàstiques*, 89, 2016, p. 263-315.

[4] Per fer-ne l'edició crítica, ens hem basat en l'exemplar 11-VII-16 de la Biblioteca de Catalunya (accessible en línia a Memòria Digital de Catalunya), que és complet, en bon estat i ric en paratexts.

[5] Tarrant, Richard J. (ed.). Ovid, *Metamorphoses*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

[6] Moncunill, Noemí. «Las Metamorfosis de Ovidio traducidas por Francesc Alegre (1494): algunas observaciones sobre la problemática de las fuentes». María Teresa Muñoz García de Iturrospe, Leticia Carrasco Reija (ed.). *Miscellania Latina*. Madrid: Sociedad de Estudios Latinos, Universidad Complutense de Madrid, 2015, p. 145-151.

[7] Riquer, Martí de. «Ovidi en l'antiga literatura catalana II». *La Veu de Catalunya*, 11843, 31 maig 1934, p. 8.

[8] Alcina, Juan F. «El poeta como Dios: la poética de Landino en España (de Francesc Alegre a Alfonso de Carvallo)». *Salina*, 12, 1998, p. 41.

[9] Pellissa Prades, Gemma. «The Italian Sources of the Catalan Translation of Ovid's *Metamorphoses* by Francesc Alegre (15th c.)». *Zeitschrift für romanische Philologie*, 133(2), 2017, p. 443-471.

[10] Pellissa Prades, Gemma. «Algunes dades sobre la influència de les proses mitològiques de Corella a les *Transformacions* de Francesc Alegre». *Caplletra*, 66 (primavera), 2019, p. 15-32. https://ojs.uv.es/index.php/caplletra/article/view/13501/12916.

[11] Torró, Jaume. «“Officium poetae est fingere”: Francesc Alegre i la *Faula de Neptuno i Dyana*». Lola Badia i Albert Soler (ed.). *Intel·lectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*. Barcelona: Curial i Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1994, p. 221-242.

[12] Bescós, Pere (ed.). Ovid. *Les metamorfosis. Versió catalana del segle xv de Francesc Alegre*. Santa Barbara: Publications of *eHumanista*, 2019, p. 34-37. https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/default/files/sitefiles/publications/n
.